

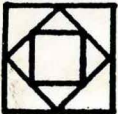
I 120

D. M. I.
BIBLIOTECA
Inv. 1857
Cota.

B I S E R I C A
ARBURE

EDITURA
MERIDIANE

D.M.A.S.I

DIRECȚIA MONUMENTELOR,
ANSAMBLURILOR
ȘI SITURILOR ISTORICE
BIBLIOTECA

Cota cărții: *7.120.*

Inventar: *1857...*

MONUMENTE ISTORICE
MIC ÎNDREPTAR

I. CAPROȘU

BISERICA
ARBURE

inv. 1857

D. M. I.
BIBLIOTECA
inv. 1857
Cota

EDITURA MERIDIANE
București, 1967

D.M.A.S.I.

BIBLIOTECA

Nr. inv. 1857

Fotografiile Gh. Comănescu — Studioul de artă fotografică al
Combinatului Poligrafic « Casa Științei »

Pe copertă: Biserica Arbure. Vedere dinspre sud-vest
Paginile 2-3: Biserica Arbure. Vedere dinspre sud-est.

Poate că puține dintre regiunile istorice ale României sînt atît de bogate în monumente istorice și de artă ca Bucovina, unde frumusețea desăvîrșită a acestora se îmbină armonios cu poezia naturii și pitorescul locurilor. Natura, istoria și vrednicia locuitorilor au fost atît de darnice cu acest ținut, încît numai cine îl va cunoaște va putea să înțeleagă că epitetul « mîndră », conferit Bucovinei de către Eminescu, constituie, întradevăr, expresia artistică cea mai potrivită a unei realități.

Mărturiile veacurilor trecute, monumente, ruine și locuri cu puternică rezonanță istorică, te întîmpină pretutindeni deopotrivă în sate și orașe, în oricare parte a Bucovinei te-ai afla. Dacă, din Suceava, vechea capitală a Moldovei și nouă cetate a industriei românești, pornești de exemplu, spre nord-est, pe drumul de pe valea rîului cu același nume, urmîndu-l apoi pe cel ce se abate înspre Rădăuți și Solca, vei afla, de o parte și de alta a acestui drum, pe colinele molcome dintre afluenții Sucevei, mai aproape

sau nu prea departe de el, sate în care se păstrează importante monumente istorice sau care amintesc de fapte și oameni din trecutul glorios al Moldovei. Așa sînt Ițcanii, unde exista o mănăstire încă din veacul al XIV-lea, iar peste deal, mănăstirea Dragomirna, a mitropolitului cărturar și artist Anastasie Crimca; pe partea dreaptă a șoselei se află Pătrăuții, cu ctitoria lui Ștefan cel Mare, biserică a fostei mănăstiri de aici, iar pe partea stîngă ceva mai departe de șosea, în satul Părhăuți, se găsește biserica înălțată în 1522 de logofătul Gavril Totrușan. După alte cîteva sate vechi, te întîmpină, pe același drum, Milișăuții, care, pînă la primul război mondial, păstra o valoroasă biserică de la Ștefan cel Mare, apoi, în vecinătatea lui, Badeuții, satul în care a ființat o curte domnească încă de la începuturile statului moldovean; altă curte domnească exista în aceeași vreme, probabil, la Rădăuți, tot un sat pe atunci, dar reședință episcopală, cu o biserică de la Bogdan întemeietorul, devenită ulterior necropolă a Mușatinilor; în apropiere e Volovățul de unde, după o legendă, Ștefan cel Mare a strămutat, la Putna, cea mai veche biserică de lemn din Moldova pe care o cunoaștem, cea a lui Dragoș voievod, înălțînd în locul ei frumoasa biserică din piatră, păstrată pînă astăzi. Înainte de a ajunge la Solca, unde se păstrează masiva, dar interesanta ctitorie a voievodului Ștefan Tomșa al II-lea, șoseaua traversează de la un capăt la celălalt pitorescul sat Arbore. Mergînd în continuare, paralel cu unduioasa Obcină Mare, șoseaua întîlnește, la Păltinoasa, vechiul drum al Dornelor ce vine dinspre Maramureș spre Suceava.

* * *

Situat în vecinătatea unor localități pe cît de vechi, pe atît de pline de amintiri istorice, satul Arbore se leagă, ca și altele din jur, de vremea domniei lui Ștefan cel Mare. De altfel, pe aceste locuri, ca și în toată Bucovina, figura viteazului domn, intrată de mult în conștiința localnicilor, a făcut ca frumusețile artistice și cele ale naturii să se asocieze fericit cu un adevărat cult al istoriei. Așa se face, de exemplu, că mîndria locuitorilor din Cașvana, satul din imediata apropiere a Arborei, o constituie bătrînul și falnicul stejar de aici, zis « al lui Ștefan cel Mare ».

1. Pisania

Satul Arbore și-a luat numele de la fostul său proprietar, Luca Arbure. Acesta era fiul bătrînului Arbure, pîrcălabul cetății Neamțului și vestitul apărător al ei în timpul invaziei turcești din 1476, cu care prilej, probabil, a și murit. Fiul său, Luca, a deținut, începînd cu 1486, timp de aproape 40 de ani, dregătoria de portar al Sucevei, a cărei Cetate de Scaun a apărut-o cu succes timp de trei săptămîni în fața asediului polon din 1497. Deținînd una dintre cele mai înalte funcții militare ale Moldovei, el a fost unul din principalii boieri ai lui Ștefan cel Mare, un sfetnic de seamă al lui Bogdan al III-lea, mentorul și tutorele lui Ștefăniță în timpul minoratului acestuia pînă ce, în 1523, la Hîrlău, fu tăiat de acesta din urmă pentru trădare.

Înainte de 7 martie 1502, Luca Arbure cumpărase satul Solca, jumătatea de jos și cea de sus, de la nepoții lui Cîrstea Horaț și ai lui Șandru Gherman,

acești doi proprietari avându-l ca danie pentru «slujbă» de la Alexandru cel Bun. În luna aprilie a aceluiași an, Luca Arbure a început zidirea bisericii și a curții sale de aici.

Cit timp va fi dăinuit curtea din Arbure și ce înfățișare va fi avut, nu putem ști precis, deoarece, în afara unui morman de ruine ce se mai vedea prin deceniul al III-lea al secolului nostru, nu s-a păstrat nimic din ea. Numai cercetările arheologice vor putea aduce lamuriri în această privință.

Judecând după resturile ce s-au găsit aici și pe locul altei curți a lui Luca Arbure, cea de la Șipote (lingă Iași), construită în 1507, s-ar putea presupune că era o construcție solidă și aspectuoasă, pe măsura gustului rafinat al boierimii vremii și potrivit funcției ce o deținea marele dregător moldovean. Discurile smălțuite, portalurile, blocurile de piatră profilată, fragmentele de plăci ceramice cu motive heraldice și zoomorfe sînt o dovadă în acest sens, atestînd totodată că sistemul bogatei decorații policrome, folosit la bisericile din vremea lui Ștefan cel Mare, era utilizat și la curți boierești ca cea de la Șipote sau Arbore.

Ca și biserica de la Șipote, unde faptul este menționat direct în pisanie, biserica de la Arbore a fost înălțată ca paraclis al curții de aici și destinată a fi necropolă a familiei.

Așezată în centrul satului, pe stînga șoselei ce vine dinspre Rădăuți, biserica Arbure constituie împreună cu monumentele de la Bălinești și Humor, cele mai reprezentative ctitorii boierești ale epocii. Arhitectura, pictura interioară și, mai ales, pictura exterioară o situează în rîndul celor mai importante monumente de artă ale Moldovei. Ea se numără printre bisericile cu fațade pictate care, prin unicitatea lor, au dus demult peste hotare faima artei românești.

Potrivit pisaniei de deasupra ușii de intrare, biserica Arbure a fost zidită în 1502, lucrările durînd aproape 5 luni:

«... în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorul domn, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei, pan Luca Arbure, pircălab de Suceava, fiul bătrînului Arbure, pircălab de Neamț, a binevoit cu bunăvoință și curată și luminată inimă și cu ajutorul lui Dumnezeu și cu ajutorul domnului său, a început a zidi acest

hram în numele Tăierii cinstitului și slăvitului prooroc înainte mergător, Ioan Botezătorul. Și s-a început în anul 7010 (1502), luna aprilie 2 și s-a sfîrșit în același an, luna august 29».

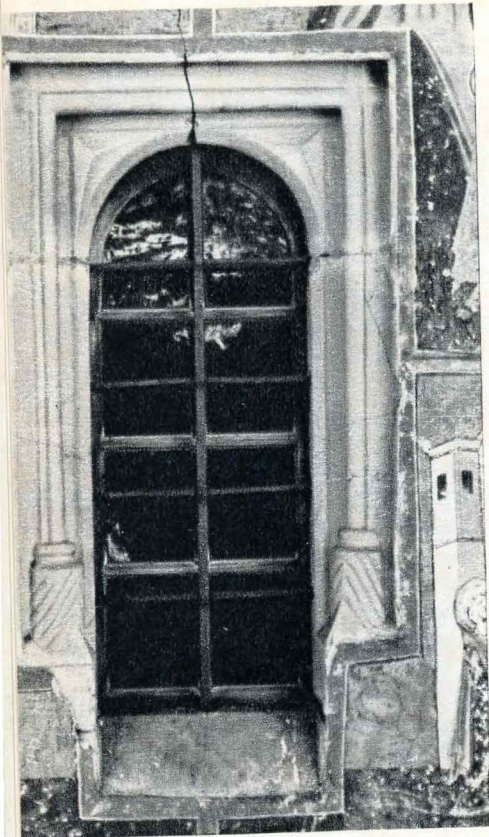
De remarcat mențiunea din pisanie că biserica a fost înălțată «cu ajutorul domnului său», adică al lui Ștefan cel Mare. Este vorba, firește, nu de un ajutor material, ci de unul artistic și tehnic. Avem în aceasta o dovadă a rolului de îndrumător artistic al marelui voievod moldovean. De altminteri, faptul e confirmat și de asemănarea ca structură și factură a execuției dintre această biserică și ctitoriile voievodului, ce i-au urmat, biserica de la Dobrovăț și cea de la Reuseni, amîndouă construite în anii 1503 — 1504. Prima dintre acestea prezintă foarte multe elemente comune cu biserica din Arbore, iar cea de a doua se aseamănă întrutotul cu ea, ceea ce dovedește că aceiași meșteri au ridicat toate cele trei monumente.

Biserica Arbure este o construcție de plan dreptunghiular și este clădită din piatră brută, la bolți folosindu-se însă, ca de obicei, și cărămida.

Interiorul construcției e împărțit în cele trei compartimente obișnuite: pronaos, naos și altar. Primele două, despărțite printr-un perete, au formă dreptunghiulară și sînt de dimensiuni egale. Un sistem de arcuri etajate, patru transversale, sprijinite pe zidurile laterale și patru longitudinale, mai scurte, sprijinite pe arhivoltele primelor, înalță trep-tat bolta pronaosului, formînd, la partea lor superioară, un pătrat central, acoperit cu o calotă. Modul de dispunere a acestor perechi de arcuri etajate este specific numai bisericii de la Arbore și celei de la Reuseni.¹

Cele două abside laterale, caracteristice bisericilor moldovenești de plan treflat, se reduc la biserica din Arbore la două nișe simple, ușor arcuite și scobite în grosimea pereților laterali ai naosului; împreună cu absida altarului, ele dau planului bisericii, în interior, o formă pseudotrilobată, formă prevestită doar de biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț, dar neîntîlnită pînă la Arbure la nici una din construcțiile epocii lui Ștefan cel Mare. Ea va fi adoptată la ultimele ctitorii ale voievodului moldovean, bisericile deja amintite de la Reuseni și Dobrovăț, a căror particularitate principală, ca și a celei de la

¹. Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, pg. 247.

2. Chenarul ferestrei de pe fațada vestică

Arbore, o constituie. Aceste pseudoabside sînt mărginite de două mănunchiuri de colonete angajate, fiecare mănunchi fiind format din patru colonete cu baze și capitele de piatră frumos cioplită.

Naosul este boltit după sistemul moldovenesc: cite un arc mare de-a lungul fiecărui perete, așezat pe console și diferind ca grosime unul de altul, reduce spațiul pînă la forma unui pătrat central, deasupra căruia pandantivii și arcurile piezișe susțin calota. La răsărit de bolta naosului sînt alipite arcuri și semicalota altarului. Absida este semicirculară, atît în interior cît și în exterior, și, ca și la bisericile de același tip amintite mai sus, este puțin retrasă față de zidurile naosului. Două nișe tăiate în grosimea zidului servesc de proscomidie și diaconicon.

Ca și monumentele de la Reuseni și Dobrovăț, datorită planului dreptunghiular, biserica Arbure se prezintă în exterior ca o prismă dreaptă. Neavînd turle, ea e lipsită de contraforți. Sub acoperiș se află o cornișă de piatră cioplită, cu profil simplu. În rest, nimic nu amintește de obișnuita

decorație exterioară a bisericilor din vremea lui Ștefan cel Mare. Spre vest, zidurile longitudinale ale construcției se prelungesc cu circa 2,5 m dincolo de peretele pronaosului, unindu-se la partea superioară printr-o boltă semicilindrică. În acest fel ia naștere un spațiu deschis, destinat a servi drept clopotniță. Această arcadă, pe cît de simplă, pe atît de originală, constituie un element care apare pentru prima dată în arhitectura moldovenească. Adoptat în aceeași formă și de ctitoria de la Reuseni, el conferă acestor biserici un caracter cu totul aparte în familia monumentelor epocii lui Ștefan cel Mare.

Acoperișul, în patru ape, cu o coamă dreaptă ca la casele țărănești, e rotunjit spre răsărit, ca urmare a curbării absidei, iar spre apus pentru a mări spațiul de protecție deasupra arcadei clopotelor, ceea ce a dat naștere la acea lărgire a streșinei atît de caracteristică unor monumente moldovenești ale vremii.

Ancadramentele ușilor și ferestrelor, fără a atinge măiestria cu care sînt executate cele de la bisericile epocii, sînt lucrate tot din piatră, dar profilate ceva mai simplu. Ușa de la intrare, așezată în peretele sudic, are un chenar în arc frînt, cu muluri sprijinite direct pe soclu, iar cea dintre pronaos și naos este prevăzută cu baghete încrucișate. Ferestrele sînt în număr de cinci: cite una în peretele vestic și nordic al pronaosului, două în scobiturile naosului și una în absida altarului, situată, ca și cea din peretele vestic al pronaosului, în axul longitudinal al bisericii. Toate sînt de dimensiuni mici, de formă dreptunghiulară și de același tip, avînd baghete încrucișate și marginea în semicerc spre interior.

Timpla, lucrată în stil baroc, e de dată mai nouă. Se pare că a fost adusă la Arbure spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în urma unui schimb intervenit între această biserică și mănăstirile Solca și Dragomirna.

Fiindu-i caracteristică acea armonie a proporțiilor pe care o întîlnim la toate monumentele epocii lui Ștefan cel Mare, biserica Arbure, prin unele trăsături proprii, se înscrie în rîndul acestora ca una dintre cele mai nobile și mai elegante construcții.

Monumentul își păstrează structura și înfățișarea inițială, exceptînd doar acoperișul care a fost schimbat de mai multe ori.

Bisericii i s-au făcut unele reparații între anii 1909 — 1914, iar în 1936 — 1937, datorită unei fisuri ce apăruse în peretele nordic, între altar și naos, s-au efectuat lucrări de consolidare. Cu acest prilej, placa de piatră a pristolului, sfărîmată la un colț, a fost înlocuită cu o lespede de dimensiuni mai mari, adusă de la cealaltă biserică ortodoxă din comună, iar suportul ei a fost lărgit. În ambele cazuri, biserica nu a avut de suferit.

Pentru a opri extinderea fisurilor ce apăruseră din nou pe pereți, în anii 1955 — 1956 a fost construită, de jur împrejurul monumentului, o bordură de beton armat. În prezent se efectuează importante lucrări de consolidare prin țeseri și injectări a gravelor crăpături existente, centuri de beton armat, agrafări de fresce desprinse și refacerea acoperișului.

Înfățișarea deosebită și valoarea artistică excepțională a bisericii Arbure se datoresc, ca și în cazul monumentelor de la Humor, Moldovița, Voroneț și Sucevița, picturii interioare și, în special, celei exterioare.

Pictura a avut mult de suferit de pe urma intemperiilor, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cînd biserica a rămas uneori descoperită. Deși din zugrăveala bolților nu se mai văd decît unele urme, iar pe alocuri pereții sînt foarte șterși și afumați, în interiorul bisericii se păstrează cîteva fresce de o deosebită valoare artistică. În aceeași notă par a fi realizate și scenele ale căror trăsături nu mai pot fi urmărite decît în parte, ele fiind astăzi fie șterse și innegrite, fie deteriorate pe anumite porțiuni.

Punînd în valoare arhitectura monumentului și fiindu-i caracteristică aceeași armonie a culorilor din pictura monumentală a epocii, zugrăveala interioară de la Arbure urmează programul iconografic al bisericilor moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare.

Din șirul de personaje pictate la partea inferioară a pereților pronaosului, atrage atenția imaginea sfintei Marina, zugrăvită în dreapta ușii de intrare. Ea ține în mîna dreaptă un ciocan cu care, potrivit legendei, e gata să lovească pe diavolul prins de chiță cu cealaltă mînă. Mișcarea energetică a personajului e foarte bine surprinsă prin liniile

lungi și armonioase ale desenului, iar chipul său proporționat dobîndește, datorită aceluiași linii, o deosebită eleganță. Dacă zugravul n-a reușit în aceeași măsură să redea răsucirea împrîmată corpului de mișcarea hotărîită a personajului, el se dovedește a fi totuși un mare desenator în realizarea mantiei.

Deși unele au suferit retușări, figurile zugrăvite în pronaos vădesc preocuparea meșterului pentru gestică expresivă, vîioaie și diferențiată. Chipurile acestora sînt cînd pline, cînd zvelte, dar mai întotdeauna ele au trăsături elegante. Ca și în pictura exterioară, sfinții au de multe ori nimburile aurite și în relief. De altfel, este de observat că în pictura acestei biserici aurul a fost folosit din abundență — dovada luxului care caracteriza pe reprezentanții de frunte ai feudalității moldovene. În fragmentele unor registre superioare se păstrează din vechea pictură cîteva scene cu sinoadele ecumenice: cîte două pe pereții sudic și vestic și trei pe cel nordic. Figurile unor ierarhi din aceste compoziții au expresii deosebit de vii. În zugrăvirea cadrului și a veșmintelor personajelor, alături de culoarea verde, predomină un galben auriu de mare efect.

Deși pictura interioară a bisericilor moldovenești din această vreme avea, în general, un rol religios, totuși nu lipsesc, pe alocuri, nici frescele cu caracter politic. Una dintre ele, deosebit de importantă pentru ilustrarea rolului Moldovei în politica internațională, se găsește și în pronaosul bisericii din Arbore, în dreapta ferestrei de pe peretele vestic. Este vorba de *Cavalcada împăratului Constantin*, scenă în care e reprezentată iconografic o cunoscută legendă din *Viața lui Constantin*, a scriitorului Eusebiu. Nemaîntîlnită în pictura religioasă a celorlalte țări de religie ortodoxă, această compoziție apare în Moldova pentru prima dată în pronaosul bisericii lui Ștefan cel Mare de la Pătrăuți, iar pentru a doua și ultima oară la biserica de la Arbore. Scena reprezintă o procesiune în care împăratul e însoțit de o suită de sfinți militari.

Sensul alegoric al acestei reprezentări, relevat în urmă cu trei decenii, cînd compoziția de la Pătrăuți era singura cunoscută, are în vedere rolul pe care, prin personalitatea lui Ștefan cel Mare, l-a jucat statul moldovean în problema fundamentală a politicii sud-estului european din acea vreme: apărarea în fața expansiunii otomane. Subliniind, pe bună dreptate, că marele voievod era « apostolul luptei creștinătății împotriva turcilor

necredincioși, primul principe din Europa răsăriteană care, după căderea Imperiului bizantin, a vrut să transforme tradiționalul război de apărare împotriva invadatorului asiatic într-o expediție creștină contra Islamului», în care sens a fost mereu preocupat de încheierea unei coaliții a statelor din Europa împotriva musulmanilor, dându-le și un puternic exemplu prin victoria de răsunet de la Podul Înalt, A. Grabar, primul cercetător care a descifrat semnificația alegorică a compoziției, conchide: «Așa cum odinioară împăratul Constantin a pornit împotriva păgînilor și i-a zdrobit, tot așa Ștefan al Moldovei, un nou Constantin, va învinge pe dușmanul necredincios în numele Crucii». ¹ Compoziția de la Arbure, nu atât de bine păstrată ca aceea de la Pătrăuți, are o vădită finalitate politică, de mobilizare a moldovenilor la luptă împotriva turcilor. ²

Din frescele păstrate în interiorul bisericii se detașează, ca importanță istorică și artistică, cele două tablouri votive, situate, unul pe peretele sudic al pronaosului, în interiorul chivotului de piatră, iar celălalt pe peretele vestic al naosului.

În primul sint înfățișați Luca Arbure și soția sa Iuliana împreună cu doi copii. Întregul tablou, încă destul de viu colorat, e pictat într-un semicerc. Luca Arbure e îmbrăcat într-o mantie lungă, de brocart verde, împodobită cu motive florale auriu, iar pe dedesubt poartă o tunică cenușie, cu mânecile strîmte și brodate la manșete. Pe cap are o bonetă de mătase verde-albăstrui garnisită cu fir de aur, asemănătoare cu cele purtate de alți boieri-ctitori din acea vreme, ca logofătul Ion Tăutul (Bălinești), pîrcălabul Șendrea (Dolhești) și logofătul Teodor Bubuiog (Humor), iar în picioare poartă cisme de culoare galbenă. Spre deosebire de figurile divine, mai uscate și mai hieratic tratate, chipul lui Arbure are virtuți de portret: corpulent, cu fața implinită, cu mustăți și barbă scurte, dregătorul moldovean, care pare a avea nu mult peste 40 de ani, este plin de energie și demnitate.

¹ A. Grabar, *Les croisades de l'Europe Orientale dans l'art*, în *Mélanges Charles Diehl*, II, Paris, 1930, pp. 19-22. Vezi și Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, I, în *SCIA*, 1/1963, p. 95, nota, în care considerațiile lui A. Grabar sînt întregite cu noi aprecieri.

² Sorin Ulea, *op.cit.*, p. 76, nota 1, și pp. 74-75.

3. Tabloul votiv din naos

Cei doi copii sînt îmbrăcați, peste obișnuitele tunici de mătase, cu cîte o mantie de aceeași factură cu a lui Luca Arbure, de culoare verde și, respectiv, roșie, iar pe cap au cîte o bonetă asemănătoare cu a tatălui lor. Figurile lor sînt atent desenate și frumos modelate, vădînd iscusința pictorului în mînuirea penelului.

Cneaghina Iuliana poartă aceeași mantie elegantă, de sub care îi ies mîncile largi și frumos brodate cu fir ale tunicii, aceeași pălărie cu boruri largi, de factură apuseană și același vâl căzînd pe spate, pe care le întîlnim în vestimentația feminină de ceremonial a jupînițelor din epoca lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. De subliniat totodată faptul că pe mîncile tunicii apar, ca și în cazul costumelor altor soții de boieri sau ale unor domnițe din acea vreme, motive populare, păstrate pînă astăzi pe cămășile bucovinene.

În cel de al doilea tablou votiv, care e destul de șters și deteriorat, Luca Arbure și cneaghina Iuliana sînt însoțiți de cinci copii. Portarul Sucevei, trupeș, cu mustăți brun-roșcate și o barbă scurtă, ține în mîini ctitoria sa. Modelul bisericii din mîinile ctitorului are un acoperiș țuguiat, poleit cu aur. Iuliana, îmbrăcată în costumul de ceremonie caracteristic epocii, poartă pe cap o elegantă pălărie cu boruri largi. Ca și soția logofătului Tăutu din tabloul votiv de la Bălinești și Anastasia, soția lui Teodor Bubuioș, din biserica de la Humor, ea poartă pandelocuri de perle și pietre prețioase, similare celor cu care se împodobeau domnițele în aceeași vreme. Deși fresca a avut de suferit de pe urma rețușărilor și nu mai are strălucirea cromatică de altădată, siguranța zugravului în modelarea unor portrete și armonizarea culorilor mai poate fi descifrată.

În ambele tablouri votive detaliile vestimentare sînt pictate cu o fidelitate remarcabilă. Preocuparea vădită a pictorului de a surprinde cît mai exact fizionomia personajelor și siguranța sa în execuția amănuntelor semnificative s-au concretizat aici în portrete de o desăvîrșită autenticitate.

Numărul diferit al copiilor din cele două tablouri votive arată că între pictarea celui cu doi copii, din pronaos, și a celui alt, cu cinci copii, (patru băieți și o fată), din naos

4. Portrete de sînte din pronaos

s-a scurs un număr de ani. Se știe însă că boierul moldovean a mai avut încă cinci fete, născute toate după pictarea bisericii, ceea ce arată că zugrăvirea interiorului a fost isprăvită cu mulți ani înainte de moartea lui Arbure (1523). Împodobirea cu fresce a interiorului a început, probabil, imediat după încheierea lucrărilor de construcție și a durat câțiva ani, timp în care s-au născut cei trei copii ce apar în plus în tabloul votiv din naos.

Iată de ce socotim că inscripția cu data de 1541, de deasupra ușii din naos, nu mai trebuie pusă în legătură cu pictura originală, ci numai cu reîmprospătarea unor părți din această pictură, reîmprospătare care a avut loc, firește, o dată cu pictarea exteriorului bisericii.

Datorită deteriorării acoperișului, pictura naosului a avut mult de suferit. De aceea și retușările sînt prezente aici în mai mare măsură decît în celelalte încăperi ale bisericii. În afară de tabloul votiv și de scenele mai noi, s-au păstrat, nu prea bine însă, scene în pseudoabside și pe peretele vestic. În primul registru apar o serie de sfinți militari (Procopie, Nichita), împărații Constantin și Elena etc., iar în cel de al doilea și al treilea, începînd de pe peretele sudic, sînt înfățișate momente din viața lui Hristos. Zugrăvite în atitudini variate, personajele au chipuri expresive, iar coloritul costumelor, deși de nuanțe închise, este totuși armonios.

Din pictura altarului se păstrează integral doar șirul de episcopi din registrul inferior, și, parțial, scenele obișnuite acestei încăperi: *Cina cea de taină*, *Împărțășirea cu pîine a apostolilor*, *Împărțășirea cu vin*, și *Spălarea picioarelor*.

Dacă pictura interioară de la Arbure a avut de suferit datorită intemperiilor și a repictărilor, cea exterioară s-a păstrat în mare parte, iar pe alocuri în toată strălucirea ei. Epoca de efervescentă artistică a lui Petru Rareș a lăsat în pictura exterioară a acestei biserici una dintre cele mai puternice mărturii ale posibilităților creatoare ale artiștilor moldoveni. Scene de o mare valoare artistică, cum numai la Voroneț și, în parte, la Moldovița, se pot întîlni, împodobesc fațadele acestei biserici, oferind dovada înaltului nivel la care ajunsese pictura moldovenească în vremea lui Petru Rareș. Este și motivul pentru care pictura acestei biserici se înscrie în rîndul celor mai de seamă realizări ale artei moldovenești din veacul al XVI-lea.

5. Scene din viețile unor sfinți (fațada vestică; prelungirea peretelui nordic, registrele IV-VII)

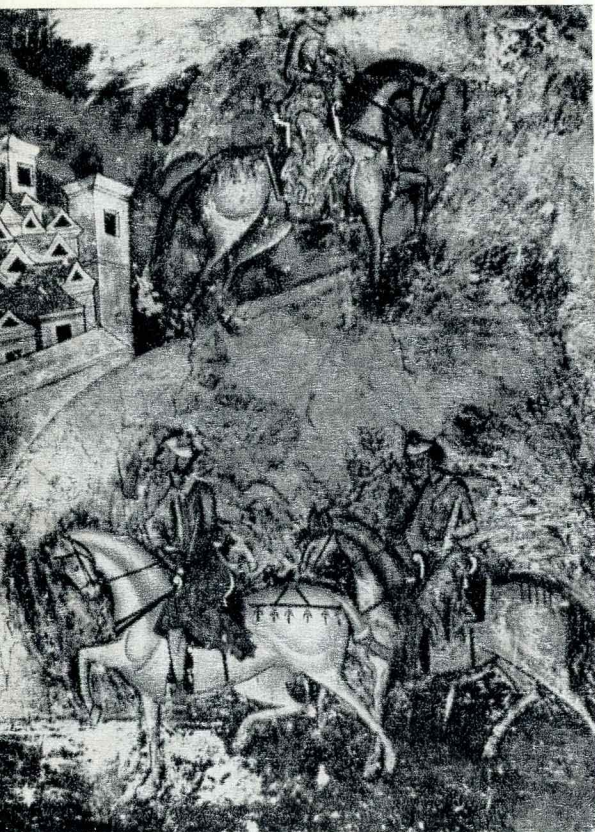
Asupra datei, pictorului și persoanei care a patronat zugrăvirea exteriorului, aflăm câteva relații în inscripția pictată în naos, deasupra ușii, de către însuși zugravul care a împodobit cu fresce exteriorul și a refăcut unele scene din interior. Inscripția poartă data de 1541 și menționează ca pictor pe « Dragosîn zugrav », fiul popii Coman din Iași, iar ca susținătoare materială a lucrării pe Ana, fiica lui Arbure cel bătrîn, care a plătit douăzeci de zloți. Este foarte probabil însă ca și cele cinci surori ale ei, care trăiau toate la această dată, să fi adus un aport material la această înfăptuire.

Fiecele lui Luca Arbure au vrut să redea bisericii strălucirea și luxul pe care le dorise și le realizase, la nivelul vremii sale, în pictura interioară, defunctul lor părinte. În noile condiții sociale și culturale, asemenea dorinți nu puteau fi considerate împlinite decît în cazul în care concretizarea lor artistică se încadra în spiritul novator al epocii lui Petru Rareș și se ridica la nivelul celor mai de seamă înfăptuiri artistice ale timpului. Aceasta însemna împodobirea bisericii cu bogata haină policromă care se impusese deja ca noutate artistică seducătoare pentru gustul vremii și cu care epoca lui Rareș îi fascinasese pe contemporani, iar mai tîrziu și pe urmași. Este tocmai ceea ce au intenționat și au reușit să realizeze fiecele lui Arbure.

Cronologic, construcția de la Arbure, zugrăvită cu șase ani înainte de Voroneț, este penultima biserică pictată în exterior din epoca lui Petru Rareș. Din această pictură vremea a șters-o complet pe cea de pe peretele nordic și, într-o oarecare măsură, pe cea de pe absida altarului. Cu unele deteriorări, ea s-a păstrat însă pe fațadele sudică și vestică ale bisericii.

Din punct de vedere iconografic, pictura exterioară de la Arbure se aseamănă cu a celorlalte biserici pictate în exterior din acea vreme. Aceleași compoziții monumentale, care împodobesc pereții bisericilor din vremea lui Rareș și care fac originalitatea acestei picturi, se întîlnesc și aici.

6. Fiul risipitor (fațada sudică)

Cu excepția registrului de sub streșină, care a fost tencuit, pe paramentul sudic se păstrează o serie de scene deosebit de valoroase. În afară de *Moartea dreptului* și *Moartea păcătosului*, figurate de-o parte și de alta a intrării în biserică, și de șase scene care înfățișează legenda *Fiului risipitor*, pe acest perete sînt reprezentate cîteva din temele majore, specifice programului iconografic al picturii exterioare moldovenești. Două dintre acestea, *Imnul Acatist* și *Asediul Constantinopolului* sînt zugrăvite pe un spațiu întins, în stînga ușii de intrare.

Asediul Constantinopolului prezintă transpunerea iconografică a strofei introductive din *Imnul Acatist* — cîntec liturgic închinat Fecioarei Maria și a cărui tematică este în strînsă legătură cu asedierea capitalei Imperiului bizantin de către perși (anul 626).

7. *Imnul Acatist*: magii călări (fațada sudică). Detaliu

La Arbure, ca de altfel la toate bisericile pictate în exterior din Bucovina, scena *Asediului Constantinopolului* este plasată în friza de sub scenele *Imnului Acatist*. Aici, la Arbore, spre deosebire de transunerile moldovenești anterioare ale acestei teme, asediatorii nu mai poartă costume musulmane și nici nu folosesc artileria. Acest fapt, ca și lipsa scenei din repertoriul tematic al ultimei biserici pictate din epoca lui Petru Rareș, cea de la Voroneț, a fost pus de cercetările recente în legătură cu accentuarea dominației otomane asupra Moldovei.¹

Imnul Acatist, zugrăvit în registrele de deasupra *Asediului* și a ușii de intrare, este redat în 24 de scene dintre care cîteva s-au deteriorat și sînt acum tencuite; în marea lor majoritate însă, scenele *Imnului* sînt bine păstrate și vădesc înalta măiestrie a zugravului. Unele scene indică un deosebit simț al compoziției, după cum altele atestă certe calități de peisagist. O trăsătură caracteristică a lor o constituie predilecția pictorului pentru peisajele stîlcoase și, ca și la frescele de pe peretele vestic, tendința de a accentua proporțiile elementelor de decor: munți, cetăți și clădiri. De subliniat, totodată, că în compoziție predomină verdele, de nuanță puțin închisă, dar bine armonizat cu celelalte culori, albastrul, roșu și galbenul, și ele de aceeași tonalitate.

Judecata de apoi, zugrăvită în dreapta ușii de intrare, urmează, tematic, prototipul din tradiția iconografică bizantină, dar la biserica din Arbore, ca de altfel în toată pictura exterioară moldovenească, ea are o structură compozițională echilibrată, superioară modelului bizantin. Este o compoziție specific moldovenească, cu toate trăsăturile caracteristice tipului de *Judecată* creat de artiștii lui Petru Rareș și despre care s-a spus că este « printre cele mai reușite din întreaga artă bizantină »².

La biserica din Arbore, compoziția nu s-a păstrat atît de bine ca cea de la Moldovața și Voroneț, unde poate fi urmărită întreaga desfășurare a temei; totuși este evident că viziunea artistică și concepția iconografică sînt, în general, asemănătoare cu cele de la bisericile de mai sus. E de observat doar că ceata păcătoșilor, pictată în partea păstrată a registrului al doilea de sus (dreapta privitorului), nu e împărțită aici în grupuri distinc-

¹. Sorin Ulea, *op. cit.*, pp. 72 și urm.

². P. Henry. *Les églises de la Moldavie du Nord*, p.245

te, ca la Moldovața și Voroneț, ci e înfățișată ca o procesiune continuă, mai puțin expresivă și lipsită, în parte, de forța dramatică a aceleia de la Voroneț. Nici ceata dreptilor, situată cu un registru mai jos (în stînga privitorului), nu este împărțită în obișnuitele grupuri. E de reținut diferența ce există între modul de redare a figurilor dreptilor și cel în care sînt zugrăvite personajele din ceata păcătoșilor. Astfel, în timp ce primii au doar o înfățișare smerită, chipurile păcătoșilor vădesc preocuparea pictorului de a individualiza personajele în funcție de psihologia ce i-o conferă fiecăruia sentimentul pe care-l încearcă în fața judecății supreme. Între aceștia din urmă figurează și principalii dușmani ai Moldovei, turcii și tătarii, ceea ce demonstrează nu numai atitudinea antio-tomană a pictorului, ci și caracterul programatic al scenei¹.

O compoziție de mare amploare în pictura exterioară moldovenească o constituie Rugăciunea tuturor sfinților, pictată, la Arbure, pe absida altarului. Este o procesiune impresionantă, în care personajele, orînduite în șase registre, pe întregul perete, converg spre centrul absidei altarului.

Din nefericire, această amplă reprezentare iconografică este cam ștearsă, răpîndu-ne posibilitatea de a admira în toată splendoarea una dintre cele mai mari realizări ale zugravilor lui Petru Rareș. Căci așa cum se vede mai ales din conturul figurilor, din siluetele lor înalte și pline de grație, modelate în acord cu suprafața curbă a peretelui, personajelor le-a fost imprimată o notă de mare eleganță. Totodată, lipsa firidelor i-a oferit pictorului posibilitatea să redea acestei procesiuni acea continuitate și intensitate pe care nu le găsim la celelalte biserici pictate din nordul Moldovei. Printr-un desen de o rară finețe, pictorul a conferit fiecărui personaj o mișcare liberă, iar întregului ansamblu o armonie desăvîrșită. Ne aflăm în fața unei compoziții organice și a uneia dintre cele mai decorative fresce din vechea pictură moldovenească.

Scenele cele mai bine păstrate și, alături de cele de pe absida altarului, de cea mai mare valoare artistică de la biserica Arbure se găsesc pe peretele vestic. Zugrăvite într-un spațiu în care pictorul nu putea plasa o compoziție de amploare, aceste scene mici, urmărind liniile arhitecturii, o valorifică în chip strălucit, adăugîndu-i noi valențe.

¹ Sorin Ulea, *op.cit.*, p. 77

8. Judecata de apoi
(fațada de sud):
grupul dreptilor.
Detaliu

Astfel de scene mici, fie înșiruite în registre, fie grupate pe anumite porțiuni ale fațadelor, sînt uneori de o certă valoare artistică la monumentele din nordul Moldovei, dar la Arbure ele ocupă un întreg perete, alcătuiind un ansamblu artistic de amploare și realizat cu înaltă măiestrie.

Mai bine protejată de intemperii decît zugrăveala celorlalți pereți ai bisericii, pictura de pe fațada de vest este singura care, ca și frescele Voronețului, și-a păstrat în întregime prospețimea coloritului.

În registrul superior sînt zugrăvite scene din *Geneză* și din viața primilor oameni. De remarcat aici că, întocmai ca în viața rurală a vremii, Adam sapă cu un hîrleț, iar Eva, stînd pe pat, toarce și își leagă copilul. Redînd un conținut religios prin elemente laice, zugravul face dovada obîrșiei sale autohtone și a cunoașterii vieții țărănești din partea locului.

În următoarele trei registre, imagini de o mare măiestrie artistică înfățișează *Acatistul Sfintului Gheorghe*. Scena de deasupra ferestrei, din registrul al patrulea, are în centrul ei un împărat încadrat de doi sfinți; toți trei stau pe o bancă și țin picioarele pe un podium arcuit, între ale cărui laturi niște trepte duc spre locul unde e așezat împăratul. De o parte și de alta se află două grupuri mari de dregători, iar în spate, după zidul unui oraș fortificat, apar cîteva personaje. Treptele, personajele, zidul și clădirile, sînt zugrăvite, toate, după legile perspectivei și urmărind echilibrul ce trebuie să existe între elementele componente. Gruparea personajelor e redată cu multă logică, așa încît compoziția nu apare deloc încărcată ci, din contra, foarte elegant spațiată. Totul vădește aci preocuparea pictorului de a sluji ideea de bază a compoziției, aceea de a situa în centrul atenției pe împărat, ceea ce a reușit să realizeze într-un mod cu totul remarcabil. Dacă la aceasta adăugăm faptul că multiplele nuanțe de verde potențază în chip variat și potrivit întreaga compoziție, strălucirea ei ne va apărea în toată plenitudinea.

Constatarea e valabilă și pentru scena din dreapta acesteia, în care apar aceleași personaje, dar de data aceasta în cadrul unui ospăț, de la care nu lipsesc lăutarii.

În aceste imagini, ca și în cea care urmează, pictorul a surprins cu iscusință atitudinea personajelor și a știut să găsească elemente definitorii pentru caracterizarea fiecăruia în parte. Capetele de femei, în special, reprezintă adevărate portrete.

În registrul al cincilea este pictată viața sfîntului Dumitru, iar în al șaselea și al șaptelea martiriul sfîntului Nichita. Zugrăvirea ultimei teme ar putea fi pusă în legătură cu decapitarea, de către Ștefăniță vodă, a lui Nichita, fiul lui Luca Arbure. Sfîntul Nichita e înfățișat în diversele ipostaze ale chinurilor la care a fost supus. Fie că e așezat pe un rug, fie că e spînzurat cu capul în jos sau e străpuns cu lancea, scenele vădesc o tratare adecvată a narațiunii. Personajele în mișcare au aceeași vioiciune ca și în celelalte registre, iar grupurile sînt zugrăvite cu iscusință.

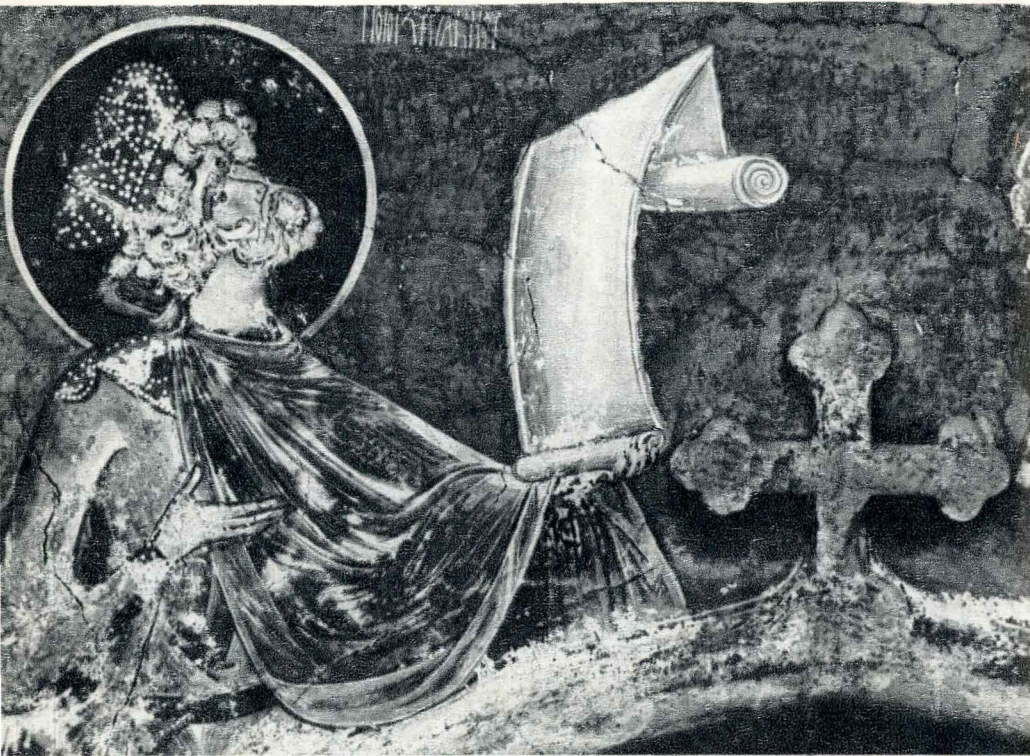
În aceeași manieră este transpusă, în ultimul registru, viața sfînte Paraschiva.

Pictura de pe fațada vestică alcătuieste un ansamblu de o rară frumusețe. Este remarcabilă sensibilitatea cu care zugravul realizează plastic tematica fiecărei scene, găsind întotdeauna și mijloacele cele mai potrivite pentru a o ilustra.

Siguranța, finețea și flexibilitatea desenului, modelarea figurilor, preocuparea continuă de a individualiza personajele, reușita permanentă în tratarea mulțimilor, redarea sugestivă a perspectivei ca și măiestria cu care e folosită culoarea, constituie calități de seamă ale frescelor de pe această fațadă.

Dacă modalitatea de a reda diferențiat chipurile și mișcarea personajelor conferă acestor scene o deosebită prospețime, iar narațiunii claritatea necesară, varietatea coloritului și rezonanța armoniilor tonale, ambele vădînd un ales simț al culorii la autorul acestor fresce, sînt cele care dau o neîntrecută strălucire acestor imagini. Vibrația coloritului are aceeași intensitate ca și la Voroneț, cu singura deosebire că acolo predomină albastrul, iar aici verdele. Multiplele nuanțe de verde, pe care pictorul le folosește la zugrăvirea munților, vegetației, zidurilor de cetăți și clădiri sau la îmbrăcămîntea personajelor, se asociază armonios cu celelalte culori (albastrul, galbenul și roșul), și ele într-o tonalitate la fel de variată.

Destinată a fi necropolă a familiei, biserica Arbure adăpostește în pronaos mormintele ctitorilor. Mormîntul lui Luca Arbure e așezat lîngă peretele sudic al pronaosului, în dreapta ușii de intrare, sub un chivot de piatră sculptată. Chivotul de la Arbure este cel mai important monument funerar de stil gotic din Moldova.

9. Proorocul David (fațadă sudică). Detaliu.

El este decorat cu frumoase muluri gotice care, în partea de sus, formează un arc în acoladă, sub care se află o rozetă. În cele două timpane ale arcului sînt sculptate două scuturi cu simbolul heraldic al familiei Arbure. Chivotul prezintă asemănări cu monumentele funerare din Europa centrală și, în special, cu cele din Polonia, dar este mai simplu decît acestea datorită înlăturării plasticii figurale. Adaptarea prototipului gotic la condițiile locale pare să se datoreze unor meșteri polonezi care au lucrat profiluri gotice și au împodobit mormintele din cîteva biserici construite în ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare. Chivotul de la Arbure reprezintă ultima lucrare executată în Moldova de acești meșteri¹.

Potrivit inscripției sculptate în cele două timpane ale arcului, între scuturi, lucrarea a fost terminată la 29 aprilie 1503: « Acest chivot și l-a făcut pan Luca Arbure, pîrcălab de Suceava, fiul lui Arbure cel bătrîn, pîrcălab de Neamț, în anul 7011 (1503) aprilie 29 ».

Piatra funerară, fără nici un ornament, ruptă în două probabil la profanarea mormîntului, nu poartă nici o inscripție, dar se știe că boierul moldovean a fost înmormîntat aici exact după 20 de ani de la executarea chivotului, în aprilie 1523.

Lîngă mormîntul lui Luca Arbure, la nivelul pardoselii, se află cel al soției sale, Iuliana. Inscripția este astăzi ștearsă în cea mai mare parte, dar pe la începutul secolului se mai puteau citi următoarele: « . . . roaba lui Dumnezeu, Iuliana care s-a strămutat la lăcașurile de veci »²

Pe o altă piatră de mormînt, de dimensiuni mici, s-a putut citi, tot pe la începutul secolului nostru, următoarea inscripție, care astăzi este complet ștearsă: « Acest mormînt l-a înfrumusețat pan Luca Arbure pîrcălab . . . »³ Este probabil că acest mormînt e al celui de al patrulea fiu al lui Arbure, care, după cum rezultă din dimensiunile reduse ale pietrei (0,73 × 0,41 și 0,38) și din faptul că a fost împodobit de însuși Arbure, a murit la o vîrstă fragedă, din care cauză nici documentele nu-l menționează.

¹. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, p. 717.

². E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, p.10

³. E. Kozak, *op. cit.*, pp. 10-11.

10. Chivotul de la mormintul lui
Luca Arbure

Celelalte pietre de mormânt din pronaos au inscripțiile de asemenea șterse, dar ele nu pot aparține decît tot membrilor familiei Arbure.

Dintre obiectele de artă pe care le-a posedat biserica nu s-a păstrat decît o singură icoană, zugrăvită pe lemn, din vechea tîmplă a bisericii. Ea reprezintă tăierea capului sfîntului Ioan Botezătorul și nu este exclus, așa cum s-a presupus, ca să fie un dar al ctitorului din moment ce biserica are același hram; această icoană a fost retușată în secolul trecut.

Din vechiul mobilier al bisericii nu s-a păstrat decît un sfeșnic de lemn, înalt de aproximativ 2 m, sculptat cu variate motive, pe toate cele patru fețe, și frumos colorat.

Un interes aparte îl prezintă cele două pietre masive, cu găuri cioplite, de lîngă biserică, în care, conform tradiției locale, zugravii bisericii și-au pregătît culorile.

* * *

Situată într-o regiune în care epoca de maximă înflorire a artei medievale moldovenești a lăsat cele mai numeroase dintre monumentele ei reprezentative, biserica Arbure se înscrie în rîndul lor ca una dintre cele mai autentice mărturii artistice. Prin originalitatea unor elemente arhitectonice și prin bogatul veșmînt de pictură care o împodobeste, ctitoria lui Arbure prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea artei moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Armonioasă și nobilă ca însăși natura și întreaga artă a meleagurilor bucovinene, biserica Arbure, împreună cu Voronețul, Moldovița, Humorul și Sucevița, oferă vizitatorului o imagine a virtuților artistice și peisagistice ale Bucovinei și o dovadă a însușirilor creatoare ale poporului român.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

În text:

1. Pisania
2. Chenarul ferestrei de pe fațada vestică
3. Tabloul votiv din naos
4. Portrete de sfinite din pronaos
5. Scene din viețile unor sfinți (fațada vestică: prelungirea peretelui nordic, registrele IV-VII)
6. Fiul risipitor (fațada sudică)
7. Imnul Acatist: magii călări (fațada sudică). Detaliu
8. Judecata de apoi (fațada de sud): grupul dreptilor. Detaliu
9. Proorocul David (fațada sudică). Detaliu
10. Chivotul de la mormintul lui Luca Arbure

În afara textului;

11. Portretul lui Luca Arbure din tabloul votiv (naos)
12. Biserica Arbure. Fațada vestică
13. Sfânta Marina (pronaos)

14. Acatistul sfântului Gheorghe (fațada vestică, registrul III). Detaliu
15. Acatistul sfântului Gheorghe (registrul IV). Detaliu.
16. Acatistul sfântului Gheorghe (registrul IV).
17. Acatistul sfântului Gheorghe (registrul IV). Detaliu
18. Acatistul sfântului Gheorghe (registrul IV). Detaliu.
19. Acatistul sfântului Gheorghe (registrul III). Detaliu
20. Viața sfântului Dumitru (fațada vestică, registrul V). Detaliu
21. Viața sfântului Dumitru (registrul V). Detaliu
22. Imnul Acatist: nașterea lui Isus (fațada sudică)
23. Imnul Acatist: Fecioara Maria lumina-toarea
24. Imnul Acatist. Detaliu
25. Judecata de apoi. Detaliu
26. Judecata de apoi: grupul păcătoșilor (fațada sudică). Detaliu
27. Fiul risipitor (fațada sudică). Detaliu
28. Fiul risipitor. Detaliu
29. Arhip și Timotei (fațada estică)
30. Fiul risipitor. Detaliu din grupul muzicanților
31. Biserica Arbure. Vedere dinspre est

11

12

13

14

17

18

19 20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

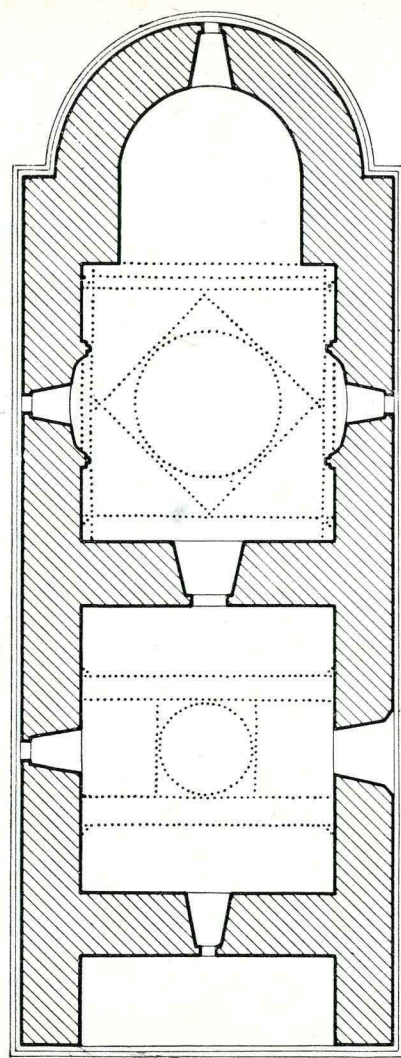
30

31

SCURTĂ BIBLIOGRAFIE

Planul bisericii Arbure

- Balș, G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice (B.C.M.I.)*, XIX, 1926.
- Balș, G., *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, în *B.C.M.I.*, XXI, 1928.
- Comarnescu, Petru, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, Suceava, 1961.
- Constantinescu - Iași, P., *Evoluția stilului moldovenesc*, Iași, 1927.
- Costăchescu, M., *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1923.
- Dan, Dimitrie, *Cătoria hatmanului Luca Arbure*, în *B.C.M.I.*, XIX, 1926.
- Henry, Paul, *Les églises de la Moldavie de Nord des origines à la fin du XVIe siècle*, Paris, 1930.
- Ionescu, Gr., *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963.
- Kozak, E., *Die inschriften aus der Bukowina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde des Landes und Kirchengeschichte*, I, Steininschriften, Viena, 1903.
- Nicolescu, Corina și Dumitrescu, Florentina., *Date cu privire la istoria costumului în Moldova (secolele XV—XVI)* în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 3-4, 1957.
- *** *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.
- Ștefănescu, I.D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1928.
- Ștefănescu, I.D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle. Nouvelles recherches. Études iconographiques*, Paris, 1929.
- Tafrali, O., *Iconografia Imnului Acatist*, extras din *B.C.M.I.*, 1914, București, 1915.
- Ulea, S., *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, I, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, I, 1963.
- Ureche, Grigore, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P.P.Panaiteșcu, București, 1958.
- Vătășianu, Virgil, *Istoria artei feudale în Țările române*, vol. I, București, 1959.

Redactor responsabil : PETRE LUPAN
Tehnoredactor: STANCA ROȘCA

*Dat la cules 04.04. 1967. Bun de tipar 22.09. 1967.
Apărut 1967. Tiraj 7000 + 140 ex. broșate. Hirtie Velină
cretată de 100 g/m². Ft. 24/700 × 1000. Coli ed. 2,98.
Coli de tipar 2,5. Comanda 2599. A. nr. 20.293. C. Z.
 pentru bibliotecile mari 7.
 C. Z. pentru bibliotecile mici 7.726.*

Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică”
Calea Șerban Vodă 133, București
Republica Socialistă România

Lei 7